

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Orosz Andrea

**Kováts József: az életrajz és az életmű feltérképezése
Tézisek**

IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

A DOKTORI ISKOLA VEZETŐJE: Dr. Lukács István DSc

A MAGYAR BAROKK DOKTORI PROGRAM

A DOKTORI PROGRAM VEZETŐJE: Dr. Kiss Farkas Gábor PhD

A VÉDÉSI BIZOTTSÁG TAGJAI:

Dr. Eisemann György DSc, elnök

Dr. Nagy Levente PhD, opponens

Dr. Hermann Zoltán PhD, opponens

Dr. Balogh Piroska PhD, titkár

Dr. Hegedüs Béla PhD, bizottsági tag

Dr. Vaderna Gábor PhD, póttag

Dr. Laczházi Gyula PhD, póttag

TÉMAVEZETŐ:

Dr. Szilágyi Márton DSc

Budapest, 2019.

A dolgozat témája

A dunántúli születésű Kováts József (1780-1809) életéről, költészetéről és a 19. század eleji irodalmi életben betöltött szerepéről az elmúlt két évszázadban nem sokan és nem sokat írtak, annak ellenére, hogy költeményei halála után több évtizeden keresztül nagy népszerűségnek örvendtek a református kollégiumi diákság és a kollégiumokból kikerülő fiatalság körében. Száznál is több ránk maradt kéziratban gyűjtemény őrzi verseinek másolatát határainkon belül és túl egyaránt.

Kováts személye és költeményei iránt sokáig igen élénk érdeklődés volt jellemző, ennek ellenére a mai napig nem született róla önálló monográfia. Alakja legtöbbször csak mellékesen tűnik fel különböző tanulmányokban, az irodalomtörténészek rendszerint úgy tekintenek rá, mint egykori Csokonai-epigonra, vagy a mesterkedő költészet egyik képviselőjére.

Mindezidáig nem került még sor életművének felmérésére, illetve összes verseinek kiadására sem. Az 1817-ben, illetve 1835-ben megjelenő verseskötetei nem tartalmazzák minden költeményét, életművének jelentős része ma is csak kéziratban található.

Az elmúlt két évszázadban megjelenő Kovátscsal kapcsolatos tanulmányok, lexikonbejegyzések legfőbb sajátsága az ismétlés és a variálódás volt. A szerzők gyakran egymás írásait felhasználva ugyanazokat a közhelyekké váló kifejezéseket hangoztatták, így ezek a munkák sok pontatlanságot és tévedést tartalmaznak az életrajz és az életmű tekintetében egyaránt. Az anekdoták, a téves életrajzi adatok oly sokszor ismétlődtek a különböző írásokban, hogy egy idő után valódiságukat már senki nem kérdőjelezte meg.

A hagyomány gyakran olyan verset is Kovátsnak tulajdonít, amely más költőtől származik, így számos esetben a költészetéről, költői tehetségéről való vélekedés eleve téves információkon alapul.

E fentebb felsorolt hiányosságok miatt, a dolgozat legfőbb célkitűzése Kováts József életének monografikus feldolgozása, illetve a költő életművével való számvetés.

A vizsgálat módszerei

Kováts József életrajzának és életművének „újrágondolása” lehetetlen lenne, ha pusztán a nyomtatott forrásokat vennénk alapul. Ha a dolgozat ezt a módszert követné, akkor nem tenne mást, mint a költő személye és versei körül kialakult évszázados legendákat erősítené tovább. A kizárólag szekunder források nyomán való tájékozódás tehát Kováts József esetében olyan zsákutca, amelyen nem érdemes elindulni.

A monografikus feldolgozás megkívánja, hogy új szemszögből tekintsünk Kováts József életére. A cél – a korábbi írásokkal ellentétben – immár nem az, hogy pusztán egyes életrajzi események legyenek kiemelve a költő életéből, hanem az, hogy a dolgozat elolvasása után egy minél teljesebb, összetettebb Kováts-kép bontakozzék ki az olvasók előtt.

Módszertani szempontból, a Kováts-életrajz megírásakor és az életművet tárgyaló fejezet egyes részeinél a mikrotörténeti megközelítés bizonyult a legalkalmasabbnak.

A hangsúlyt a mikrotörténelem gyakran az egyénre helyezi, és ez a módszer eredményesnek bizonyul akkor is, amikor Kováts Józsefnek, egy elfeledett, az irodalomtörténet periferiájára szorult költőnek az életútját és életművét próbáljuk meg rekonstruálni, és ezzel mintegy esélyt adni számára, hogy kiléphessen a hozzá szorosan kötődő anekdotikus hagyományból, és új színben tűnjön fel a korszak irodalomtörténészei szemében.

A dolgozatban – ahol csak lehetséges – a léptékváltás módszerének alkalmazása kerül előtérbe, és a mikroszintű, Kováts-csal kapcsolatos állítások összevetése is megtörténik makroszintű ismeretekkel. Amikor Kováts iskolai éveiről esik szó, a korabeli kollégiumi élettel való párhuzamba állításra is sor kerül, és ugyanez a módszer figyelhető meg akkor is, amikor az iskolamesteri, segédlelkészi munkája bemutatásakor a református kollégiumból kikerülő fiatalság életpályaesélyeiről is szó esik. Büntetőpere és börtönben való raboskodásának bemutatása is hasonló elvek alapján történik.

Munkámat nagymértékben segítették Szilágyi Márton mikrotörténeti módszert alkalmazó írói biográfiái Lisznyai Kálmánról és Csokonai Vitéz Mihályról. E két nagyszerű könyv megszületése kiváló bizonyítéka annak, hogy a mikrotörténeti módszer nemcsak történelmi tárgyú dolgozatok megírásához alkalmazható, hanem egy-egy írói életrajz megalkotásakor is.

Kováts életműve kapcsán leginkább a textológiai és szövegkritikai módszerek kaptak nagyobb hangsúlyt, és bár a mikrotörténeti megközelítés háttérbe szorult, de nem tűnt el teljesen.

Az egyik legnagyobb dilemmát a kutatás és az alkotás során az okozta, hogy vajon megírható-e egyáltalán ez a dolgozat ennyire kevés közvetlen forrás alapján. Kováts Józsefnek, ha esetleg voltak is naplói, jegyzetei vagy bármiféle visszaemlékezései, azok nem maradtak fenn az utókor számára, vagy mindezidáig nem kerültek elő. Nem rendelkezünk egy olyan átfogó, nagy terjedelmű és részletes dokumentummal, amely a kutatás alapjául szolgálhatna. Mindössze három Kováts által írt levél maradt fenn, néhány versének autográf másolata, valamint egy autográf verseskötete. Ez utóbbi sem tartalmaz a verseken kívül más típusú bejegyzéseket tőle. Egyedül élete utolsó éveiből maradt fenn viszonylag informatív anyag, ez az a perirat, amelyben vádlottként tűnik fel. A kutatás szempontjából szerencsés az, hogy Kovátsnak volt legalább egy peres ügye – még akkor is, ha ő maga erről minden bizonnyal másképp vélekedett –, mert így legalább életének egy bizonyos periódusáról viszonylag bőséges anyaggal rendelkezhetünk.

Mivel a legnagyobb nehézséget tehát az egodokumentumok égető hiánya okozta, a kevés számú közvetlen forrás mellett be kellett vonni a kutatásba számos közvetett forrást is.

Nem kérdéses, hogy a mikrotörténeti módszer olyan költők és írók esetében, akik nagyszámú autográf dokumentumot hagytak maguk után, sokkal jobb esélyekkel alkalmazható, Kovátsnál azonban épp azért tanulságos, mert nála szinte egészen az új források feltárásától kellett elkezdni a munkát. Bízom abban, hogy a dolgozat meggyőzően bizonyítja, hogy csakis az alapos levéltári, kéziratári kutatás adhat hozzá valami újat az eddig ismert Kováts-képhez, és az itt-ott található apró, elszórt megjegyzésekből összeállt egy olyan, az eddiginél jóval árnyaltabb kép, amely választ adhat egy-egy, az irodalomtörténeteseket foglalkoztató kérdésre.

A dolgozat fejezetei

A dolgozat elején (**Bevezetés**) – akárcsak itt – a Kováts-kutatások problematikájáról, a dolgozat célkitűzéseiről, a kutatás során alkalmazott mikrotörténeti módszerről, illetve az életrajz és életmű külön-külön történő elemzésének okairól esik röviden szó.

Az ezt követő *első fejezet (Utak és útvesztők)* első része a kutatás során használt kéziratok és nyomtatott forrásokat ismerteti. E két csoportot további két külön rész alkotja, attól függően, hogy a dolgozat szempontjából közvetlen vagy közvetett forrásokról van-e szó. A fejezet címében szereplő *utak* a Kovács-kutatás szempontjából jól használható, megbízható forrásokra kíván utalni, míg az *útvesztők*, az egyes forrásokban rejlő csapdákra igyekezik felhívni a figyelmet. A rosszul megválasztott források okozta félreértések bemutatására a fejezet második részének három rövidebb alfejezete vállalkozik. Ezekben három, Kovácskal kapcsolatos téves állítás tisztázására kerül sor.

A Kovács-életmű tárgyalása a *második fejezetben (Az életrajz)* történik. A dolgozat a költő életét a születésétől a haláláig kíséri meg bemutatni. A kutatás során számos olyan forrás napvilágra került, amelyek segítségével immár több információval rendelkezünk Kovács társadalmi helyzetéről, pápai diákkoráról, tanítói állásairól, segédlelkészi munkájáról, illetve börtönbe kerülésének okairól és halálának körülményeiről is. E források felhasználása azt is lehetővé tette, hogy általuk megerősíthessem azokat az életrajzi adatokat, amelyek valóban pontosak, illetve helyesbítsek számos korábbi tévedést a Kovács életrajzzal és életművel kapcsolatban. Ebben a részben kerül sor a költő társadalmi kapcsolatrendszerének feltérképezésére is. Kovácsnak Horvát Istvánnal, Sárközy Istvánnal és Pálóczi Horváth Ádámmal való ismeretsége is részletes bemutatásra kerül.

A *harmadik fejezet (Az életmű)* elsősorban a Kovács-életmű nagyságának felmérésére törekszik, s egyben választ kíván találni arra, hogy az egyes versek mennyire lehettek ismertek a 19. század első felében. A versek esztétikai szempontból való értékelésére e dolgozatban azért nem történik kísérlet, mivel az ilyen jellegű vizsgálat elvégzése sokkal meggyőzőbb, pontosabb és eredményesebb lehet majd akkor, ha már a rendelkezésünkre áll egy kritikai igényeknek megfelelő, a teljes életmű közlésére vállalkozó verseskötet.

Kovács József autográf versgyűjteménye mellett az 1817-ben és 1835-ben, Ferdős Dávid által kiadott kötetek is elemzésre kerülnek. A Kovács-életmű feldolgozására tett korábbi kísérletek bemutatása is ebben a fejezetben történik.

Bár Kovács versei a 19. század első felében nyomtatott kiadásokban is megjelentek, korabeli népszerűségüket nem e kiadásoknak köszönhetik, hanem a kéziratok versgyűjteményekben való terjedésüknek. A nagyszámú kéziratok másolat világossá teszi számunkra, hogy a korabeli olvasóközönség leginkább e gyűjteményekből ismerte a költeményeket. A hatástörténettel kapcsolatos kutatásokhoz célszerűbb volt tehát ezeket a forrásokat segítségül hívni. A pápai, sárospataki és debreceni református kollégium diákjai által készített verseskötetek áttekintésével sikerült képet alkotni arról, Kovácsnak mely versei

voltak a legnépszerűbbek ekkoriban, illetve arról is, hogyan kapcsolódtak be ezek a költemények a közköltészeti folyamatokba. Valamivel több mint száz kézirat áttekintése után a költő leginkább kedvelt verseinek népszerűségi listáját is sikerült elkészítenem.

E versek bár műköltészeti alkotások, népszerűségük következtében nem kerülhették el a variációs folyamatokban való részvételt. Folklorizálódásuk tulajdonképpen természetes folyamat volt attól a pillanattól kezdve, hogy megjelentek a kéziratos gyűjteményekben. Annak bemutatására, hogy az egyes Kováts-versek hogyan, milyen mértékben változtak és variálódtak az idők során, szintén ebben a fejezetben teszek kísérletet. Az életművet tárgyaló fejezet zárásában, a lehetséges hatások és utóhatások vizsgálatakor Csokonai Vitéz Mihály, Szemere Pál és Jókai Mór alakja is feltűnik.

Az életművel foglalkozó fejezetet az **Összegzés** követi, amelyben röviden újra szó esik a dolgozat legfontosabb eredményeiről, illetve a Kováts József-kutatás további feladatairól.

A dolgozat utolsó részét a **Mellékletek** képezik. Ezek között számos lista található. (A költő autográf iratai, a Kovátsról szóló legfontosabb tanulmányok és lexikonbejegyzések, a Kováts-verseket tartalmazó kéziratos versgyűjtemények, illetve az egyes versek másolatokban való előfordulásának listája.) Ugyancsak itt, két Kováts Józsefről szóló tanulmány, néhány, a dolgozatban tárgyalt vers és egy autográf költemény illusztrációja is helyet kapott.

Kitekintés

Munkám célja nem az volt, hogy cáfoljam mindazt, amit az idők során Kovátsról leírtak, hanem inkább arra törekedtem, hogy megbízható források felhasználásával alátámasszam azokat az életrajzi adatokat, amelyek valóban pontosak, illetve helyesbítsem a Kováts életrajzzal és életművel kapcsolatos esetleges tévedéseket, amennyiben ez lehetséges. Mindehhez elengedhetetlennek tűnt az évszázadok alatt kirajzolódó Kováts-kép lehető legapróbb részleteire való szétbontása, és lépésről-lépésre történő újraalkotása.

A dolgozatban találhatóak olyan életrajzi események és olyan költemények, amelyek viszonylag nagyobb figyelmet kaptak – mivel a meglévő források ezt lehetővé tették –, ugyanakkor vannak olyan életrajzi periódusok, illetve Kováts-versek is, amelyekről szinte semmi új információval nem szolgálhattam. Ezek az egyenetlenségek sajnos az életrajzot és az életművet egyaránt jellemzik. Mindezen hiányosságok ellenére meggyőződésemm, hogy a

kézirattári kutatások során felszínre hozott újabb adatok segítségével sok értékes információval gazdagodtunk Kováts Józsefet illetően.

Szerencsés lett volna Kováts mindennapi tevékenységeivel, személyiségével, érdeklődési körével, műveltségével, terveivel és lelkivilágával kapcsolatban a meglévőnél jóval több adattal szolgálni, de erre a meglévő források sajnos nem adtak túl sok lehetőséget.

A kutatás azonban korántsem tekinthető lezártnak. A disszertáció nem titkolt célja, hogy segítséget nyújtson a Kováts-versek kritikai kiadásának elkészítéséhez. Az életrajz feltárása és az egész életműre kiterjedő alapos vizsgálat a versek kiadásának elengedhetetlen feltétele volt. A munka tehát nem fejeződött be, sőt, igazából csak most kezdődik.

Reményeim szerint az életrajz és életmű rekonstruálásán túl egy másik célt is sikerült valamelyest megvalósítanom dolgozatommal: bemutathattam egy olyan, atipikusságában is tipikusnak mondható, dunántúli református diák/költő életutat, amelynek eseményeiből, fordulópontjaiból, esetenkénti normasértéseiből a kor társadalmának életére és normáira is következtethet az olvasó.

A disszertáció témájában megjelent publikációk

OROSZ Andrea, *Mellékalakok Csokonai szobra körül: Édes Gergely, Mátyási József és Kováts József, = Édes Gergely emlékezete*, szerk. CSILLAG István, Pápa, 1999, 121-132.

JÓKAY József, *Kováts József, hazánk jeles poétájának emlékeztére*, (szövegközlés OROSZ Andrea olvasata szerint, SZEREDY Ádám jegyzetével), Iris, 2000/1, 24-27.

OROSZ Andrea, „Nincsen máshol, csak Pápán...” Emlékezés Kováts Józsefre, *Lapok Pápa Történetéből*, 2000/5. (különszám)

OROSZ Andrea, „Patrióta, mint a flóta, füttyörész...” Kísérlet Kováts József kéziratainak és versemásolatainak összegyűjtésére, Iris, 2002/1, 42-44.

OROSZ Andrea, *Perirat 1808-ból (Újabb adalékok Kováts József „csínytevéséről”)*, Iris, 2004/4-5, 85-87.

OROSZ Andrea, „Ordo Juris amnestiam in nullius favorem”. Kováts József büntetőpere a vallási és politikai harcok árnyékában, *It*, 2006/4, 629-637.

OROSZ Andrea, *Egy Pálóczi Horváth Ádám-levél margójára = Magyar Arión, Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, Reciti, Bp., 2011, 57-62.